

Marzenna Zaorska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Postulaty Konwencji ONZ dotyczące praw osób niepełnosprawnych w wymiarze edukacja jako wyznacznik przygotowania dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością do życia samodzielnego, godnego, wartościowego w dorosłości

Współczesna rzeczywistość społeczna oraz aktualny poziom rozwoju nauki i techniki stawia przed systemem edukacji coraz to nowe wyzwania i zadania. Realizacja tych nowych zadań nie tylko powinna odzwierciedlać osiągnięcia obecnego poziomu współczesnej cywilizacji, ale przede wszystkim korespondować z humanistycznym podejściem do każdej osoby ludzkiej, bez względu na jej sytuację socjalną czy somatyczną. Oznacza to, że wszyscy ludzie, w tym ludzie z niepełnosprawnością, posiadają niezbywalne prawa do rozwoju i edukacji, która może i powinna zabezpieczyć realizację zarówno podstawowych, jak i ogólnoludzkich potrzeb nie tylko w perspektywie teraźniejszości, ale przede wszystkim w przyszłości. Wiele szans na równość i dostęp do kształcenia na zasadach poszanowania identyczności praw otwierają postulaty wskazane w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ (2006), szczególnie w artykule 24, skoncentrowanym na kwestii edukacji. Dlatego przed nowoczesnym, uwzględniającym cywilizacyjne *novum* systemem kształcenia dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością pojawia się wyzwanie i zadanie przygotowania uczniów z niepełnosprawnością do życia autonomicznego, godnego, wartościowego, pozbawionego stygmatu niepełnej sprawności psychofizycznej i/lub społecznej.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, osoba niepełnosprawna, prawa osób niepełnosprawnych, edukacja, godność, wartość, szacunek, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych.

Wprowadzenie

Na przestrzeni dziejów sytuacja osób niepełnosprawnych, szczególnie tych z niepełnosprawnością do urodzenia lub wczesnego dzieciństwa była, delikatnie rzecz ujmując, niezwykle skomplikowana. Zasadniczo wiązała się z postawami, które można ulokować na *continuum* od pozbawiania życia, eksterminację, poprzez

przyzwolenie na istnienie na uboczu, marginesie społeczeństwa, po stopniowe uznanie prawa do bycia i życia wśród ogółu uznanego za normalny. W transformacji społecznych nastawień wobec osób z niepełnosprawnością wyjątkowe znaczenie przynależą edukacji. W drugiej połowie XVIII wieku obserwujemy bowiem stopniowe przemiany w stosunku do ludzi niepełnosprawnych, bardziej przychylnie podejście do ich możliwości oraz obecności wśród dominującej większości, które egzemplifikuje się w powstaniu pierwszych szkół przeznaczonych dla uczniów z niepełnosprawnościami. Początkowo byli to uczniowie z problemami natury sensorycznej (niesłyszący, niewidzący), a kolejno z głębszymi stopniami niepełnosprawności intelektualnej. W następnych stuleciach, włącznie z wiekiem XX, również uczniowie z innymi rodzajami niepełnosprawności. Mimo sygnalizowanych, pozytywnych aspektów dotyczących stosunku społeczeństwa do osób niepełnosprawnych, pojawiających się już w wieku XVIII, dopiero druga połowa wieku XX przynosi najważniejszą zmianę, a jest nią kwestia oficjalnej, formalnej uznawalności praw osób niepełnosprawnych w perspektywie identyczności z osobami pełnosprawnymi. Wymiernym jej efektem są różnorodne akty prawne, zarówno prawa międzynarodowe, jak i w poszczególnych państwach cywilizowanych, w treści których podkreśla się powinność i potrzebę egzekwowania praw, szczególnych praw osób niepełnosprawnych, z jednocześnie sygnalizowanym korelatem równości z pełnosprawną większością.

W obszarze działań na rzecz prawnej regulacji statusu osoby niepełnosprawnej w społeczeństwie ludzkim na uwagę zasługują wybrane dokumenty, w których dominujące tło stanowi ukierunkowanie na integrację i inkluzję społeczną osób pełno- i niepełnosprawnych. Są one następujące: Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych (1994) oraz Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych (2006).

Wymiar edukacji w Standardowych Zasadach Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych

Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych zostały przyjęte podczas 48 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, w dniu 20 grudnia 1993 roku (Rezolucja 48/96). Tłumaczenie tego dokumentu na język polski zostało sporządzone na zlecenie Pełnomocnika do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz sfinansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

W Standardowych Zasadach Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych (1993) podkreśla się, że: „na przestrzeni wielu lat polityka względem osób niepełnosprawnych ewoluowała: od elementarnej opieki w zakładach zamkniętych do edukacji dla niepełnosprawnych dzieci i rehabilitacji dla osób, których niepełnosprawność nastąpiła w dorosłym życiu. Dzięki edukacji i rehabilitacji osoby niepełnosprawne uaktywniają się, stając się siłą napędową dalszego rozwoju w zakresie polityki wobec osób niepełnosprawnych. Powstały organizacje zrzeszające osoby niepełnosprawne, ich rodziny i obrońców ich praw, walczące o lepsze warunki życia dla osób niepełnosprawnych. Po drugiej wojnie światowej pojawiły się koncepcje integracji i normalizacji, odzwierciedlające narastającą świadomość możliwości jakimi dysponują osoby niepełnosprawne.” (1993, s. 2).

Sygnalizuje, iż:

Pod koniec lat 60. XX wieku organizacje osób niepełnosprawnych w niektórych krajach zaczęły formułować nową koncepcję niepełnosprawności. W koncepcji tej zwrócono uwagę na ścisłe powiązania pomiędzy doświadczanymi przez osoby niepełnosprawne ograniczeniami, kształtem i strukturą środowiska, w którym żyją oraz postawami społeczeństwa. Równocześnie coraz więcej uwagi zaczęto poświęcać problemom niepełnosprawności w krajach rozwijających się. W niektórych z tych krajów odsetek populacji dotkniętej niepełnosprawnością oceniany jest jako bardzo wysoki, a sytuacja materialna osób niepełnosprawnych jest na ogół niezwykle ciężka (Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych, 1993, s. 2).

Zasadniczą uwagę w kwestii terminologicznej zwraca się na pojęcie „niepełnosprawności”, która

obejmuje wiele ograniczeń funkcjonalnych występujących w każdym społeczeństwie i w każdym kraju na świecie. Niepełnosprawność może być fizyczna, intelektualna lub polegać na dysfunkcji zmysłów; może wynikać z choroby somatycznej lub choroby umysłowej. Wymienione zaburzenia, sytuacje lub choroby mogą mieć charakter stały lub przejściowy (s. 4).

A także na pojęcia „wyrównywania szans” –

to termin oznaczający proces, dzięki któremu różne systemy i instytucje istniejące w społeczeństwie i środowisku, takie jak usługi, różne formy działań, informacja i dokumentacja, są powszechnie dostępne dla wszystkich, a zwłaszcza dla osób niepełnosprawnych. Zasada równych praw oznacza, że potrzeby każdej jednostki są jednakowo ważne. Że potrzeby te muszą stanowić podstawę planowania życia w społeczeństwie oraz że wszystkie zasoby muszą być wykorzystane w taki sposób, aby zapewnić każdej jednostce równe szanse udziału. Osoby niepełnosprawne są członkami społeczeństwa i mają prawo do pozostania we własnym środowisku lokalnym. Powinny one otrzymać potrzebne im wsparcie w ramach normalnych struktur edukacyjnych, opieki zdrowotnej, zatrudnienia i usług społecznych. Osoby niepełnosprawne, osiągając równe prawa, powinny także posiadać równe obowiązki. W momencie, gdy prawa te zostaną osiągnięte, społeczeństwa powinny zwiększyć swe oczekiwania względem osób niepełnosprawnych. Częścią procesu wyrównywania szans powinno stać się niesienie pomocy osobom niepełnosprawnym w tym, by mogły wziąć na siebie pełną odpowiedzialność jako członkowie społeczeństwa (s. 5-6).

Zasada 6. Edukacja analizowanego dokumentu stwierdza:

Państwa powinny brać pod uwagę zasadę równych szans w zakresie edukacji podstawowej, średniej i wyższej, o charakterze integracyjnym, dla niepełnosprawnych dzieci, młodzieży i dorosłych. Państwa powinny zagwarantować, by kształcenie osób niepełnosprawnych stanowiło integralną część systemu oświaty.

1. Naczelne władze oświatowe odpowiadają za edukację osób niepełnosprawnych w warunkach integracji. Nauczanie osób niepełnosprawnych powinno być integralną częścią ogólnokrajowych planów oświatowych oraz być uwzględniane przy opracowywaniu programów szkolnych i organizacji szkół.

2. Nauczanie w normalnych szkołach wymaga obecności tłumacza oraz zorganizowania innych, niezbędnych form pomocy. Konieczne jest zapewnienie dostępności oraz zorganizowanie służb wspierających, dostosowanych do potrzeb osób o różnych rodzajach niepełnosprawności.
3. Grupy zrzeszające rodziców oraz organizacje osób niepełnosprawnych powinny być zaangażowane w proces kształcenia na wszystkich poziomach.
4. W Państwach, gdzie nauczanie jest obowiązkowe, należy je zapewnić wszystkim dziewczętom i chłopcom bez względu na rodzaj i poziom niepełnosprawności, a więc z uwzględnieniem najcięższych przypadków.
5. Należy zwrócić szczególną uwagę na następujące grupy osób:
 - (a) bardzo małe dzieci niepełnosprawne;
 - (b) niepełnosprawne dzieci w wieku przedszkolnym;
 - (c) niepełnosprawni dorośli, zwłaszcza kobiety.
6. Aby zapewnić edukację osobom niepełnosprawnym w normalnych szkołach Państwa powinny:
 - (a) posiadać jasno sprecyzowaną politykę, która byłaby rozumiana i akceptowana na terenie szkoły i w obrębie szerszej społeczności;
 - (b) zezwolić na elastyczność programów szkolnych, na wprowadzanie do nich uzupełnień i dokonywanie adaptacji;
 - (c) wspierać nauczycieli, m.in. poprzez dostarczanie wartościowych materiałów szkoleniowych oraz prowadzenie systematycznych szkoleń.
7. Nauczanie integracyjne i programy działań w otwartym środowisku (community-based) powinny być traktowane jako podejścia komplementarne, zapewniające oszczędny i wydajny system kształcenia i szkolenia osób niepełnosprawnych. Krajowe programy rehabilitacji środowiskowej powinny zachęcać społeczności lokalne do wykorzystania i rozwijania własnych zasobów w celu organizowania na własnym terenie nauczania dla osób niepełnosprawnych.
8. W sytuacjach, gdy ogólny system oświaty nie w pełni zaspokaja potrzeby wszystkich osób niepełnosprawnych, należy zastanowić się nad wprowadzeniem nauczania specjalnego. Jego celem powinno być przygotowanie uczniów do nauki w ogólnym systemie szkolnym. Jakość nauczania specjalnego powinna odpowiadać tym samym standardom i ambicjom, jakimi kieruje się nauczanie ogólne i być z nią ściśle powiązana. Warunkiem minimalnym jest to, by środki finansowe przeznaczone na naukę uczniów niepełnosprawnych były proporcjonalnie takie same, jak środki przeznaczone na naukę pozostałych uczniów. Państwa powinny dążyć do stopniowej integracji specjalnych usług edukacyjnych z głównym nurtem edukacji. Trzeba jednak przyznać, że w pewnych przypadkach nauczanie specjalne może być aktualnie uznane za najbardziej odpowiednią formę kształcenia niektórych niepełnosprawnych uczniów.
9. Ze względu na szczególne potrzeby w zakresie porozumiewania się osób niesłyszących oraz niesłyszących i niewidomych jednocześnie ich nauczanie powinno raczej odbywać się w specjalnych szkołach lub w wyodrębnionych klasach szkół normalnych. W początkowej fazie zwłaszcza, trzeba położyć szczególny nacisk na nauczanie uwrażliwione na kontekst kulturowy, co zaowocuje wyrobieniem sprawności w porozumiewaniu się i zwiększeniem niezależności osób niesłyszących oraz niesłyszących i jednocześnie niewidomych (1993, s. 12-13).

Wymierną konsekwencją przywołanych zapisów w Polsce były relatywne akty prawne, w których adekwatnie do postanowień Standardowych Zasad Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych dostosowano zapisy prawa polskiego oraz inne dokumenty szczegółowe, odniesione do resortów odpowiedzialnych za politykę państwa wobec osób niepełnosprawnych. To między innymi: Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 1991 nr 95, poz. 425), Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 1997 nr 123, poz. 776), Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004 nr 64, poz. 593).

W ogłoszonym wariantcie Ustawy (1991) już w art. 1 punkt 5 podkreśla się, że system oświaty zapewni możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną oraz niedostosowaną społecznie, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami (s. 1). W ślad za przywołaną ustawą do systemu oświaty wdrożono Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 czerwca 1993 r. w sprawie organizacji i zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz innych publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U. Nr 67, poz. 322), w którym uregulowano kwestie kwalifikacji uczniów z niepełnosprawnościami do edukacji integracyjnej.

Rozwój cywilizacji, ludzkości, nauki nie stoi jednak w miejscu i trzeba, a wręcz należy ustawicznie dokonywać wymaganych korekt we wszystkich sferach życia społecznego, adekwatnych do pojawiającego się *novum*, także w regulacjach prawnych dotyczących osób niepełnosprawnych. Takie *novum* wprowadza kolejny dokument, aktualnie obowiązujący, a jest nim Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych przyjęta została przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 roku, rząd Polski podpisał ją 20 marca 2007 r., natomiast ratyfikacja Konwencji przez Polskę miała miejsce 6 września 2012 r. Tekst Konwencji opublikowany został w Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169.

Celem Konwencji jest ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności przez osoby z niepełnosprawnościami na równi ze wszystkimi innymi obywatelami. Polska zobowiązana jest do wprowadzenia w życie zawartych w Konwencji standardów postępowania w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami realizacji ich praw (2006, s. 3).

Zapisy Konwencji uznają, że niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i „wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami, że dyskryminacja kogokolwiek ze względu na niepełnosprawność jest pogwałceniem przyrodzonej godności i wartości osoby ludzkiej.” (s. 1). Podkreślają, że „niepełnosprawne dzieci powinny w pełni korzystać ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, na zasadzie równości z innymi dziećmi oraz przywołując zobowiązania w tym zakresie przyjęte przez Państwa Strony Konwencji o prawach dziecka” (s. 3) oraz „znaczenie dostępności środowiska fizycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego, dostępu do opieki zdrowotnej i edukacji oraz do informacji i środków komunikacji celem umożliwienia osobom niepełnosprawnym pełnego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności.” (s. 3).

Konwencja opiera się na zasadach poszanowania przyrodzonej godności, autonomii, w tym swobody dokonywania wyborów, a także poszanowanie niezależności osoby, niedyskryminacji, pełnego i skutecznego udziału w społeczeństwie i integracji społecznej, poszanowania odmienności i akceptacji osób niepełnosprawnych, będących częścią ludzkiej różnorodności oraz ludzkości, równości szans, dostępności, równości mężczyzn i kobiet, poszanowania rozwijających się zdolności niepełnosprawnych dzieci oraz ich prawa do zachowania tożsamości (s. 3-4).

Do osób niepełnosprawnych, zgodnie z тезami Konwencji, zalicza się te osoby, które mają długotrwałe naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami (s. 4).

W swoim całokształcie Konwencja uwzględnia oraz promuje koncepcję społecznego modelu niepełnosprawności, która kształtowała się w opozycji do tradycyjnego – modelu medycznego. Jednakże:

„Za uznawany jest model niepełnosprawności oparty na prawach człowieka i to w tej wersji społeczny model niepełnosprawności stanowi teoretyczną podstawę Konwencji. Model niepełnosprawności oparty na prawach człowieka uznaje, iż usuwanie barier społecznych uniemożliwiających równe traktowanie oraz równe uczestniczenie osób z niepełnosprawnościami w życiu społecznym nie może ograniczyć się do zastosowania wyłącznie środków społecznych i politycznych. Zapewnienie skuteczności procesowi implementacji rozwiązań eliminujących czynniki niepełnosprawności koniecznie wymaga jednoczesnego zastosowania środków prawnych, politycznych i społecznych. Wśród tych środków szczególnie ważną rolę odgrywają prawa człowieka, rozumiane zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka, która stwierdza, że „wszystkie istoty ludzkie rodzą się wolne i równe w prawach i godności” (Powszechną Deklaracją Praw Człowieka, 1948, art. 1). Odpowiedzialność za rozwiązywanie problemów związanych z niepełnosprawnością ponosi państwo, wszystkie ministerstwa oraz całe społeczeństwo. (Raport metodologiczny przygotowania Raportu syntetycznego w ramach projektu „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa”, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2016, s. 20-21).

Rozpatrywanie niepełnosprawności z perspektywy praw człowieka wiąże się z zasadniczą zmianą podejścia państwa i społeczeństwa do osób z niepełnosprawnościami. W ramach nowego modelu nie są one uważane za beneficjentów dobroczynności, nie są też obiektem decyzji podejmowanych przez innych. Są posiadaczami praw, takich samych, jakie posiada każdy obywatel. Podejście do niepełnosprawności, bazujące na modelu niepełnosprawności opartym na prawach człowieka poszukuje sposobów na poszanowanie, wspieranie i afirmację ludzkiej różnorodności poprzez tworzenie warunków umożliwiających rzeczywiste uczestnictwo w życiu społecznym wszystkich obywateli, w tym osób z niepełnosprawnościami. Ochrona i promowanie praw osób z niepełnosprawnościami obejmują nie tylko świadczenie usług z zakresu niepełnosprawności. Obejmują również stosowanie skutecznych środków mających na celu zmianę warunków, postaw i zachowań, które stygmatyzację i marginalizują osoby z niepełnosprawnościami. Chodzi tu o takie środki, jak odpowiedni kształt polityk publicznych, wprowadzanie odpowiednich przepisów prawnych i realizację programów, które usuwają bariery i umożliwiają osobom z niepełnosprawnościami pełne korzystanie z praw obywatelskich, kulturalnych, gospodarczych, politycznych oraz społecznych. Chodzi również o programy podnoszenia świadomości oraz społecznego wsparcia nakierowane na demontaż barier, które uniemożli-

wiają osobom z niepełnosprawnościami pełne uczestnictwo w życiu społecznym. Ponadto, co szczególnie ważne, osoby z niepełnosprawnościami muszą zostać wyposażone w możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, w tym w odpowiednie środki pozwalające im na skuteczne dochodzenie swoich praw (Raport metodologiczny przygotowania Raportu syntetycznego w ramach projektu „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa”, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2016, s. 22).

Z istniejącymi modelami niepełnosprawności korelują paradygmaty osoby z niepełnosprawnością, rozumiane jako historycznie ukształtowane i nadal współegzystujące w świadomości społecznej i polityce publicznej perspektywy postrzegania osób z niepełnosprawnościami (Firkowska-Mankiewicz, 2006).

Paradygmat 1. Pacjent – to najbardziej tradycyjny sposób postrzegania osoby z niepełnosprawnością, dominujący do końca lat 60. ubiegłego wieku. W ramach tego paradygmatu osoba z niepełnosprawnością jest traktowana nie jako człowiek (podmiot), lecz jako „przypadek medyczny”, przedmiot zabiegów lekarzy i personelu medycznego. Szanse i możliwości rozwojowe osoby z niepełnosprawnością pozostają poza obszarem zainteresowania wymienionych specjalistów. Jest ona izolowana w zakładach zamkniętych i poddana rutynowej opiece ograniczającej się do zaspokojenia potrzeb bytowych i leczenia – rozumianego głównie jako podawanie leków. Długofalowa pomoc udzielana osobie z niepełnosprawnością (zwłaszcza finansowana ze środków publicznych) jest możliwa wyłącznie poza domem rodzinnym, w specjalnych placówkach, np. szpitalach psychiatrycznych, zakładach opiekuńczych. Pomoc ta ma więc charakter zinstytucjonalizowany, wymagający podporządkowania się (na zasadach całkowitej zależności) rygorom obowiązującym w tych placówkach. Według tego paradygmatu osoby z niepełnosprawnościami uznawane są za ludzi chorych i niepełnowartościowych, których należy oddzielić od społeczeństwa, a segregację tę uzasadnia się dobrem pacjenta (Firkowska-Mankiewicz, 2006).

Paradygmat 2. Klient – był intensywnie rozwijany od połowy lat 70. do lat 90. XX wieku. Osoba z niepełnosprawnością traktowana jest jako zdolna do rozwoju, uczenia się, modyfikacji zachowań oraz nabywania nowych umiejętności. Jest przedmiotem zabiegów „rozwojowych”, przy czym postrzegana jest nie jako pacjent, lecz jako klient, któremu obok opieki, aplikowany jest przez zespół profesjonalistów program terapii i ćwiczeń mających na celu nauczenie go różnych sprawności i wyeliminowanie niepożądanych zachowań. Paradygmat klienta przyczynił się do rozwoju rozwiązań, metod oraz technik umożliwiających uzyskiwanie pozytywnych zmian w funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością. W paradygmacie klienta duże zakłady opiekuńcze zostały zastąpione mniejszymi placówkami środowiskowymi, dziennymi centrami aktywności, domami grupowymi, warsztatami terapii zajęciowej itp. (tzw. profesjonalne służby środowiskowe). W nasilającej się od wczesnych lat 90. krytyce tego paradygmatu podkreślano m.in., że osoba z niepełnosprawnością rehabilitowana jest jednak w oderwaniu od swego naturalnego, rzeczywistego środowiska oraz bez zwracania uwagi na jej własne preferencje. Podkreślano, że charakter stosowanego wsparcia (odgórne programy rehabilitacyjne, dominująca rola profesjonalistów, zajęcia prowadzone w grupach osób z niepełnosprawnościami itp.) ogranicza jego przydatność dla tych osób (z punktu widzenia indywidualnych potrzeb) oraz odgradza od przyjaciół, rodziny i środowiska społecznego (Firkowska-Mankiewicz, 2006).

Paradygmat 3. Obywatel – paradygmat ten (rozwijany od lat 90. ubiegłego stulecia) oparty jest na idei praw człowieka i propaguje pełne uczestnictwo osoby z niepełnosprawnością w życiu społecznym. W ramach paradygmatu obywatelskiego osoba z niepełnosprawnością jest traktowana podmiotowo; uznaje się, iż należy jej udostępniać wszystkie możliwości, z których korzysta ogół obywateli. Paradygmat promuje zasadę, że zamiast konstruowania specjalnych programów i aplikowania ich w specjalnych placówkach, osoby z niepełnosprawnościami powinny być wspierane w środowiskach, w których mieszkają. To nie osobę z niepełnosprawnością należy przystosowywać do środowiska, lecz środowisko dostosować do jej potrzeb. Zamiast przygotowywanych i prowadzonych przez profesjonalistów programów należy dla osób z niepełnosprawnościami tworzyć sieć formalnych i nieformalnych grup wsparcia, aby ułatwić radzenie sobie z wymaganiami codziennego życia. Miejszem, w którym osoba z niepełnosprawnością potrzebuje wsparcia nie jest zakład czy specjalna placówka, lecz własny dom, szkoła w sąsiedztwie, pobliski zakład pracy. Według tego paradygmatu, osoba z niepełnosprawnością wymaga indywidualnego wsparcia, dostosowanego do jej konkretnych potrzeb. Kontrolę nad decyzjami dotyczącymi osoby z niepełnosprawnością sprawuje nie lekarz lub interdyscyplinarny zespół, ale ona sama – z ewentualną pomocą. Celem priorytetowym nie jest wyłącznie zaspokajanie podstawowych potrzeb bytowych i zmiana zachowania, ale samostanowienie, kontakty z innymi, zmiana środowiska i panujących w nim postaw. Kluczowymi elementami w obywatelskim paradygmacie osoby z niepełnosprawnością są:

- a) pełne uczestnictwo w życiu rodzinnym i społeczności – miejscem, w którym osoby z niepełnosprawnościami mają prawo żyć jest społeczność i środowisko lokalne, a nie jakieś oboczne formy życia społecznego; podobnie jest z rodziną – człowiek ma prawo w niej żyć, a nie być z niej wyrwany i przenoszony do wyspecjalizowanych placówek,
- b) więzi międzyludzkie – bycie częścią społeczności oznacza, że jednostka ma trwałe związki z innymi ludźmi, nie tylko z tymi, którzy są za to opłacani; naturalne systemy społecznego wsparcia nie są dostępne osobom żyjącym w specjalnych placówkach; ważnym aspektem jest fizyczna integracja ze środowiskiem, np. zamieszkiwanie w normalnym mieszkaniu w środowisku lokalnym,
- c) funkcjonalne i zindywidualizowane programy – programowanie funkcjonalne koncentruje się na rozwijaniu sprawności, które są potrzebne w konkretnej sytuacji życiowej; funkcjonalne programowanie nie lekceważy potrzeby uczenia się, ale ocenia potrzebę zdobycia danej sprawności pod kątem tego, czy umożliwi zaistnienie w środowisku i wpłynie na lepszą integrację, elastyczne i zindywidualizowane formy wsparcia (ich istotą jest umożliwienie osobom z niepełnosprawnościami niezależności, dokonywania własnych wyborów oraz kontroli nad swoim życiem) (Firkowska-Mankiewicz, 2006).

Odwołując się do Konwencji należy również przywołać zapisy Artykułu 7: Niepełnosprawne dzieci, które obliguje do tego, że:

1. Państwa Strony podejmą wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia pełnego korzystania przez niepełnosprawne dzieci ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, na zasadzie równości z innymi dziećmi.

2. We wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych należy przede wszystkim kierować się najlepszym interesem dziecka.
3. Państwa Strony zapewnią niepełnosprawnym dzieciom prawo swobodnego wyrażania poglądów we wszystkich sprawach ich dotyczących, przyjmując je z należytą uwagą, odpowiednio do wieku i dojrzałości dzieci, na zasadzie równości z innymi dziećmi oraz zapewnią dzieciom pomoc w wykonywaniu tego prawa, odpowiednio do ich niepełnosprawności i wieku.” (s. 7).

A zasadniczo do Artykuł 24: Edukacja:

1. Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do edukacji. W celu realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans, Państwa Strony zapewnią włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu ustawicznym, zmierzające do:
 - (a) pełnego rozwoju potencjału oraz poczucia godności i własnej wartości, a także wzmocnienia poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i różnorodności ludzkiej,
 - (b) rozwijania przez osoby niepełnosprawne ich osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości,
 - (c) umożliwienia osobom niepełnosprawnym efektywnego udziału w wolnym społeczeństwie.
2. Realizując to prawo, Państwa Strony zapewnią, że:
 - (a) osoby niepełnosprawne nie będą wykluczane z powszechnego systemu edukacji ze względu na niepełnosprawność, a także, że dzieci niepełnosprawne nie będą wykluczane, ze względu na niepełnosprawność, z bezpłatnej i obowiązkowej nauki w szkole podstawowej lub z nauczania na poziomie średnim,
 - (b) osoby niepełnosprawne będą korzystać z włączającego, bezpłatnego nauczania obowiązkowego wysokiej jakości, na poziomie podstawowym i średnim, na zasadzie równości z innymi osobami, w społecznościach, w których żyją,
 - (c) wprowadzane będą racjonalne usprawnienia, zgodnie z indywidualnymi potrzebami,
 - (d) osoby niepełnosprawne będą uzyskiwać niezbędne wsparcie, w ramach powszechnego systemu edukacji, celem ułatwienia im skutecznej edukacji,
 - (e) stosowane będą skuteczne środki zindywidualizowanego wsparcia w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny, zgodnie z celem pełnego włączenia.
3. Państwa Strony umożliwią osobom niepełnosprawnym zdobycie umiejętności życiowych i społecznych, aby ułatwić im pełny i równy udział w edukacji i w życiu społeczności. W tym celu Państwa Strony będą podejmować odpowiednie środki, w tym:
 - (a) ułatwianie nauki alfabetu Braille’a, alternatywnego pisma, wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji i orientacji oraz umiejętności poruszania się, a także ułatwianie wsparcia rówieśników i doradztwa,
 - (b) ułatwianie nauki języka migowego i popieranie tożsamości językowej społeczności osób głuchych,
 - (c) zapewnienie, że edukacja osób, w szczególności dzieci, które są niewidome, głuche lub głuchoniewidome będzie prowadzona w najodpowiedniejszych językach i przy pomocy sposobów i środków

komunikacji najodpowiedniejszych dla jednostki, a także w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny.

4. Aby wesprzeć realizację tego prawa, Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu zatrudniania nauczycieli, w tym nauczycieli niepełnosprawnych, którzy mają kwalifikacje w zakresie używania języka migowego i/lub alfabetu Braille'a, oraz w celu szkolenia specjalistów i personelu pracujących na wszystkich szczeblach edukacji. Takie szkolenie będzie obejmować wiedzę na temat problemów niepełnosprawności i korzystanie ze wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji, technik i materiałów edukacyjnych, w celu wspierania osób niepełnosprawnych.

5. Państwa Strony zapewnią, że osoby niepełnosprawne będą miały dostęp do powszechnego szkolnictwa wyższego, szkolenia zawodowego, kształcenia dorosłych i możliwości uczenia się przez całe życie, bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami. W tym celu Państwa Strony zagwarantują, że zapewnione będą racjonalne usprawnienia dla osób niepełnosprawnych. (s. 14-16).

Wytyczne Konwencji spowodowały opracowanie aktów normujących działania na rzecz uczniów z niepełnosprawnościami. Należą do nich nie tylko Ustawa o systemie oświaty (1991), ale również niektóre rozporządzenia ministerialne: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. 2013, poz. 532 (przedtem Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. 2010, Nr 228, poz. 148), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 października 2013 r. w sprawie organizowania wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci, Dz. U. 2013, poz. 1257 (wcześniej Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 lutego 2009 r. w sprawie organizowania wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci, Dz. U. 2009, Nr 23, poz. 133), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, Dz. U. 2015, poz. 1113 (przedtem Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych i integracyjnych, Dz. U. 2010, Nr 228, poz. 1490).

Na podstawie zasygnalizowanych zapisów prawa międzynarodowego i krajowego pojawiają się określone wątpliwości, które można ująć w postaci pytań o charakterze ogólnym i pytań skierowanych do poszczególnych obszarów edukacji osób z niepełnosprawnościami: dzieci, młodzieży, jak również osób dorosłych.¹

¹ Przytoczone poniżej pytania zostały przedstawione na podstawie scenariuszy debat przeprowadzonych w środowisku osób niepełnosprawnych, członków ich rodzin oraz specjalistów pracujących z osobami niepełnosprawnymi w czasie realizacji projektu: „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa”, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2016.

Pytania o charakterze ogólnym: czy aktualnie decyzja o wyborze przedszkola, a potem szkoły, tj. czy będzie to placówka specjalna, czy integracyjna lub ogólnodostępna należy do rodziców dziecka niepełnosprawnego?, czy sami rodzice mają szansę podjąć dobrą decyzję w danym względzie?, czy jest ona warunkowana przez okoliczności zewnętrzne, np. bliskość placówki, kwestie ekonomiczne, wolę dyrekcji szkoły itp., czy może to być decyzja determinowana przez brak wiedzy rodziców ze względu na brak wsparcia ze strony specjalistów?, czy, np. naukę alfabetu Braille'a dla uczniów niewidzących i głuchoniewidomych szkoły ogólnodostępnej powinno prowadzić się w tej szkole czy w jakiś inny sposób?, jak wygląda dana sytuacja w przypadku osób słabosłyszących?

Obszar edukacji przedszkolnej:

- kwestie dostępności: jak wygląda dostęp do przedszkoli ogólnodostępnych i integracyjnych dzieci z niepełnosprawnościami? czy jest on zależny od rodzaju ich niepełnosprawności?, czy dzieci niepełnosprawne mają takie same, identyczne możliwości uczęszczania do przedszkola, jak dzieci sprawne?, jeśli nie, to w czym przejawiają się te mniejsze możliwości oraz jakie są przyczyny i źródła danego stanu rzeczy?,
- kwestie edukacji dzieci: czy dzieci z niepełnosprawnościami uczęszczające do przedszkola ogólnodostępnego lub integracyjnego mają w nim identyczne możliwości rozwijania swojego potencjału jak dzieci sprawne?, czy w takim samym stopniu korzystają z zajęć i są tak samo traktowane?, jeśli nie, to w czym przejawiają się te mniejsze możliwości oraz gorsze traktowanie?, jakie są przyczyny oraz źródła takiej sytuacji?,
- kwestie współpracy z rodziną dziecka niepełnosprawnego: jak wyglądają możliwości i szanse rodziców na wsparcie rozwoju swoich niepełnosprawnych dzieci?, czy rodzice są w stanie zapewnić swoim dzieciom takie samo wsparcie w jak rodzice dzieci sprawnych?, czy mają wymagany i odpowiedni dostęp do wiedzy, ekspertów, konsultacji, a jeśli nie, to jakie są przyczyny oraz źródła danej sytuacji?

Obszar edukacji na poziomie szkoły podstawowej ogólnodostępnej lub integracyjnej:

- kwestie dostępności: jak wygląda dostęp do szkół podstawowych niepełnosprawnych dzieci, czy dzieci niepełnosprawne mają takie same możliwości uczęszczania do szkoły podstawowej, jak dzieci sprawne?, jeśli nie, to w czym te ograniczone możliwości się przejawiają, jakie są ich źródła i przyczyny?, czy w niniejszym zakresie jest tak samo w dużych miastach, małych miejscowościach i wsiach?,
- kwestie edukacji dzieci: czy dzieci niepełnosprawne uczęszczając do szkół ogólnodostępnych lub integracyjnych mają w nich takie same możliwości rozwijania swojego potencjału jak dzieci sprawne?, czy w takim samym stopniu korzystają z zajęć i są tak samo traktowane?, czy program szkół integracyjnych i ogólnodostępnych oraz roztaczana nad dziećmi opieka daje szansę na pełne wykorzystanie posiadanego potencjału, to jest: nabywanie umiejętności komunikacyjnych, społecznych, rozwijanie

osobowości, talentów, kreatywności, zdolności umysłowych i fizycznych, tak samo jak dzieciom sprawnym?, jeżeli nie, to w czym przejawiają się te mniejsze możliwości, gorsze traktowanie oraz jakie są ich źródła i przyczyny?, czy dzieci niepełnosprawne korzystają z lekcji WF?, czy na zajęciach informatyki mają odpowiedni sprzęt?, czy zawsze na czas dostają książki wydrukowane pismem brajlowskim?, czy mają asystentów i/lub nauczycieli wspierających?, czy nauczyciel zawsze pamięta o tym, że na sali jest uczeń, który wymaga dodatkowego wsparcia?, czy nauczyciele uczą inne dzieci (a także rodziców tych dzieci) właściwej postawy: akceptacji i wsparcia dla kolegów/koleżanek niepełnosprawnych?, czy dzieci mogą korzystać z systemów wspomagających słyszenie: pętli indukcyjnych, systemów FM?, jeśli nie, to jakie są tego źródła i przyczyny?,

- kwestia współpracy z rodzicami: jak wyglądają możliwości i szanse rodziców mających dzieci niepełnosprawne na wsparcie rozwoju swoich dzieci?, czy rodzice są w stanie zapewnić swoim dzieciom takie samo wsparcie, jak rodzice dzieci sprawnych?, czy mają odpowiedni dostęp do wiedzy, ekspertów, konsultacji?, jeśli nie, to jakie są źródła i przyczyny takiej sytuacji?

Obszar edukacji na poziomie szkoły podstawowej ogólnodostępnej lub integracyjnej:

- kwestie edukacji dzieci: jak wygląda edukacja dzieci niepełnosprawnych w szkołach specjalnych?, czy program szkół specjalnych daje dzieciom szansę na pełne wykorzystanie posiadanego potencjału, rozwijanie osobowości, talentów, kreatywności, zdolności umysłowych i fizycznych?, czy daje szansę na rozwój umiejętności komunikacyjnych i społecznych?, jeśli nie, to w czym przejawiają się zaniedbania, jakie są ich źródła i przyczyny? Obszar edukacji na poziomie gimnazjum ogólnodostępnego lub integracyjnego: czy sytuacja dzieci niepełnosprawnych w gimnazjach ogólnodostępnych i integracyjnych, wygląda tak samo, jak w przedszkolach, szkole podstawowej?, czy istnieje na tym poziomie edukacji jakaś specyfika?

Obszar edukacji na poziomie średniej szkoły ogólnodostępnej lub integracyjnej:

- kwestie dostępności: czy sytuacja uczniów z niepełnosprawnościami w szkołach średnich, liceach ogólnokształcących ogólnodostępnych i integracyjnych, wygląda tak samo, jak w przedszkolach, szkole podstawowej, gimnazjum?, czy istnieje na tym poziomie edukacji jakaś specyfika?, czy istnieją jakiegokolwiek przeszkody finansowe, które ograniczają możliwości młodzieży z niepełnosprawnościami w zakresie korzystania ze szkolnictwa średniego?, jak wygląda dostęp młodzieży niepełnosprawnej do szkół średnich integracyjnych i ogólnodostępnych?, czy młodzież niepełnosprawna ma takie same możliwości uczęszczania do szkoły średniej, jak sprawna?, jeśli nie, to jakie są i w czym się przejawiają obecne ograniczenia, jakie są ich źródła i przyczyny?, czy sytuacja wygląda tak samo w dużych miastach, małych miejscowościach i wsiach?,
- kwestie edukacji młodzieży z niepełnosprawnością: czy młodzież niepełnosprawna uczęszczająca do szkół średnich ogólnodostępnych i integracyjnych ma w nich takie same możliwości rozwijania swojego potencjału jak młodzież sprawna?, czy w takim samym stopniu korzysta z zajęć i jest tak samo

traktowana?, czy program szkół średnich oraz rozciągana nad młodzieżą opieka, dają jej szansę na pełne wykorzystanie posiadanego potencjału, rozwijanie osobowości, talentów, kreatywności, zdolności umysłowych i fizycznych, tak samo jak młodzieży sprawnej?, jeśli nie, to w czym przejawiają się te mniejsze możliwości i gorsze traktowanie, jakie są ich źródła i przyczyny?

Obszar edukacji na poziomie średniej szkoły specjalnej:

- kwestie edukacji: jak wygląda sytuacja edukacyjna młodzieży niepełnosprawnej w szkołach średnich specjalnych?, czy program szkół specjalnych daje młodzieży niepełnosprawnej szansę na pełne wykorzystanie swojego potencjału, rozwijanie osobowości, talentów, kreatywności, zdolności umysłowych i fizycznych?, czy ma szansę na rozwijanie umiejętności społecznych, komunikacyjnych, poznanie swoich praw?, jeśli nie, to w czym przejawiają się zaniedbania, jakie są ich źródła oraz przyczyny?,
- kwestie współpracy z rodziną młodzieży niepełnosprawnej: jak wyglądają możliwości i szanse rodziców na wsparcie rozwoju swoich dzieci edukujących się w ogólnodostępnych lub integracyjnych szkołach średnich?, czy rodzice są w stanie zapewnić swoim dzieciom takie samo wsparcie, jak rodzice dzieci sprawnych?, czy rodzice mają odpowiedni dostęp do wiedzy, ekspertów, konsultacji?, jeśli nie, to jakie są źródła i przyczyny danego stanu rzeczy?

Obszar edukacji na poziomie szkoły wyższej:

- kwestie dostępności: jak wygląda dostęp do studiów wyższych niepełnosprawnej młodzieży?, czy młodzież z niepełnosprawnościami ma takie same możliwości kontynuowania nauki na studiach wyższych, jak młodzież sprawna?, czy ma odwagę podjąć studia na uczelni wyższej?, czy szkoły niższego rzędu przygotowują do tego typu wyzwań?, czy istnieją przeszkody finansowe, które ograniczają młodzieży niepełnosprawnej korzystanie ze szkolnictwa wyższego?, czy młodzież z zaburzeniami słuchu ma możliwości korzystania z tłumacza języka migowego, czy jest on dostępny zawsze, kiedy jest to potrzebne, czy skorzystanie z tej usługi zawsze jest nieodpłatne, czy jego pomoc trwa przez cały semestr, czy tłumacze mają odpowiednie kompetencje, tj. są na tyle wyspecjalizowani, by tłumaczyć również trudne teksty i wykłady, czy dana grupa studentów ma możliwość korzystania z pętli indukcyjnych?, jak wygląda kwestia dostępu do asystenta/przewodnika, czy jest on dostępny zawsze, kiedy jest to potrzebne, czy skorzystanie z tej usługi zawsze jest nieodpłatne, czy jego pomoc trwa przez cały semestr?, jeśli nie, to w czym te ograniczone możliwości się przejawiają, jakie są ich źródła oraz przyczyny?,
- kwestie edukacji młodzieży niepełnosprawnej: czy studiująca młodzież niepełnosprawna ma takie same możliwości rozwijania swojego potencjału jak młodzież pełnosprawna, tj. w takim samym stopniu korzysta z zajęć i jest tak samo traktowana?, jak wygląda stosunek wykładowców do studentów niepełnosprawnych, czy uwzględniają oni specjalne potrzeby takich studentów (np. potrzebę skorzystania z systemu FM)?, czy młodzież niepełnosprawna ma dostęp do wszystkich zajęć akademickich, niezbędnych materiałów, podręczników, urządzeń oraz życia studenckiego (np. samorządu

studenckiego, kół naukowych, seminariów i konferencji studenckich, wyjazdów studyjnych, aktywności artystycznej, sportowej, rekreacyjnej), jeśli nie, to w czym się obecne ograniczenia przejawiają, jakie są ich źródła oraz przyczyny?

- kwestie wsparcia finansowego i technicznego: czy oferowana przez państwo pomoc finansowa dla studiującej młodzieży niepełnosprawnej jest odpowiednia, by wyrównywać ich możliwości edukacyjne na poziomie wyższym?, czy może bez żadnych przeszkód korzystać ze wymaganego sprzętu i pomocy technicznych, jak np. komputery, drukarki przystosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością (np. słuchu i/lub wzroku), jakie są ich słabe strony, czy wiedza na ich temat jest dostępna dla potencjalnych beneficjentów, czy dostęp do takich programów i wiedzy o takich programach jest wszędzie identyczny i niezależny od pochodzenia studenta?, jaki jest dostęp do wysokiej jakości aparatów słuchowych, systemów FM czy np. wysoce specjalistycznych okularów korekcyjnych?

Obszar szkolnictwa zawodowego:

- kwestie dostępności: jak wygląda dostęp młodzieży niepełnosprawnej do szkół zawodowych?, czy młodzież niepełnosprawna ma takie same możliwości rozwijania kwalifikacji zawodowych, jak młodzież sprawna?, jeśli nie, to w czym się obecne ograniczenia przejawiają, jakie są ich źródła i przyczyny?
- kwestie edukacji: czy młodzież niepełnosprawna ucząca się w szkołach zawodowych ma takie same możliwości rozwijania swojego potencjału, jak młodzież sprawna?, czy w identycznym stopniu korzysta z zajęć i jest tak samo traktowana?, czy oferta szkół zawodowych, kształcących w zawodach, które przy ewentualnym dostosowaniu stanowiska pracy mogłyby wykonywać osoby niepełnosprawne jest atrakcyjna, wyczerpująca, aktualna?, jeśli nie, to w czym ewentualne ograniczenia się przejawiają, jakie są ich źródła oraz przyczyny?

Obszar kształcenia ustawicznego:

- kwestie dostępności i edukacji: jak wyglądają możliwości edukacji dorosłych osób niepełnosprawnych (w tym pracujących zawodowo) w obszarze pozaszkolnego podnoszenia swoich kwalifikacji oraz dokształcania się w różnych kierunkach (np. nauki języka obcego, obsługi komputera)?, czy osoby z niepełnosprawnością mają takie same możliwości jak osoby sprawne?, jeśli nie, to w czym ewentualne ograniczenia są obecne, jak się przejawiają, jakie są ich źródła oraz przyczyny?

Obszar kadry specjalistów:

- czy osoby pracujące z osobami niepełnosprawnymi mają takie same, jak specjaliści wykonujący tożsame zadania, ale wobec osób pełnosprawnych, możliwości korzystania ze szkoleń i innych form zdobywania, poszerzania, doskonalenia swoich kwalifikacji zawodowych?, jeśli nie, to w czym ograniczenia są obecne, w jaki sposób się przejawiają, jakie są ich źródła i przyczyny?

Przestrzeganie zapisów Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych zawartych w wymiarze edukacji a szanse i możliwości dzieci z niepełnosprawnością na życie godne, wartościowe i samodzielne w dorosłości

Podstawowym, nadrzędnym celem szeroko zdefiniowanej edukacji specjalnej i to bez znaczenia czy jest ona realizowana w systemie kształcenia włączającego (inkluzyjnego), integracyjnego, czy specjalnego jest przygotowanie uczniów/wychowanków do godnego, wartościowego, samodzielnego życia w dorosłości. Stąd zasadną zdaje się teza, że respektowanie praw osób niepełnosprawnych zawartych w Konwencji powinno stać się, być drogą i drogowskazem do realizacji zasygnalizowanego celu.

Określenie „godność” – według *Słownika języka polskiego* – to „poczucie, świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie (...)” (Szymczak, 1978, s. 673). „Szacunek” z kolei rozumiany jest jako „cześć, poważanie, poszanowanie, uznanie” (Szymczak, 1981, s. 389). Pojęcie „wartość” generalnie interpretowane jest jako: „cecha lub zespół cech właściwy danej osobie lub rzeczy, stanowiących o jej walorach (np. moralnych, artystycznych), cennych dla ludzi, mogących zaspokoić jakieś ich potrzeby; ważność, znaczenie kogoś, czegoś” (Szymczak, 1981, s. 660). Za W. Okoniem można podać, że wartość z filozoficznego punktu widzenia to

pojęcie wieloznaczne; ze stanowiska obiektywistycznego traktowane jest jako pewna właściwość przedmiotów, niezależnie od tego, jak je oceniają ludzie, ze stanowiska subiektywistycznego – jako właściwość nadawana przedmiotom przez człowieka w zależności od jego potrzeb, uczuć i woli. Współcześnie uznaje się zależność wartości do człowieka i jego potrzeb, lecz także i od właściwości samego przedmiotu, na które może się składać suma włożonej wń kwalifikowanej pracy, sztuki, umiejętności technicznych i innych. Wartościowanie zmienia się zależnie do przemian życia społecznego i kultury, jednakże w obrębie względnie trwałych układów społecznych podlega pewnej obiektywizacji, pełniąc w ten sposób funkcję czynnika integrującego klasy społeczne, społeczeństwa i narody (1981, s. 337-338).

„Samodzielny” z kolei – to „oznaczający się samodzielnością, nieuzależniony od nikogo, dający sam sobie radę, niepotrzebujący pomocy, niepodlegający czyjejś władzy; niezależny” (Szymczak, 1981, s. 174). Wartość życia ludzkiego natomiast jest cechą człowieczeństwa, prawdziwego humanizmu, podmiotowej percepcji znaczenia ludzkiego istnienia oraz niezbywalnego prawa do podążania po drodze dokonanych przez siebie indywidualnych wyborów w zakresie charakteru, przebiegu i jakości życia.

Szczególnego wymiaru analizowane problemy nabierają w przypadku osób z niepełnosprawnością, których możliwości – z racji niepełnosprawności – mogą istotnie ograniczać aktywność osobistą oraz społeczną, jak również rzutować na jakość życia na różnych etapach jego trwania. Ponadto są narażone na społeczne naznaczanie/naznaczenie stygmatem gorszości i mniejszej wartości. Stąd od edukacji społeczeństwa pod kątem praw, humanistycznej percepcji niepełnosprawności i osoby niepełnosprawnej oraz wspólnie kształcenie uczniów pełno- i niepełnosprawnych mogą oraz powinny przyczynić się do realizacji celu zakładającego godność życia osób z niepełnosprawnością nie tylko w okresie dorosłości, ale też w każdym momencie jego

trwania. Aby jednak tak się stało podejście do godności, należnego osobie niepełnosprawnej szacunku winno posiadać charakter odformalizowany, zwykły, naturalny, rzeczywisty, prawdziwy i nieudawany. Oznacza to, że nie powinno tu być cech sformalizowanych, poprawnych politycznie, narracyjnie, werbalnie, niewerbalnie. To inaczej relacja nieformalna i niesformalizowana z prawnego punktu widzenia, identyczna jak wobec osób pełnosprawnych, szczerza w składanych deklaracjach, podejmowanych działaniach, zinternalizowana, behawioralnie niezafałszowana.

Drogą do celu godnego życia osób z niepełnosprawnością, poza sformalizowanymi i odformalizowanymi regulacjami prawnymi jest stworzenie możliwości kształcenia na miarę możliwości i dokonanych wyborów w systemie najbardziej odpowiednim dla konkretnego człowieka: inkluzyjnym, integracyjnym, specjalnym.

Aktualnie w Polsce realizowanych jest wiele projektów mających na celu poprawę sytuacji osób niepełnosprawnych, w tym sytuacji prawnej, edukacyjnej, zawodowej i społecznej. Jednym z takich projektów jest projekt o nazwie: „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa” (Raport metodologiczny przygotowania Raportu syntetycznego w ramach projektu „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa”, 2016). W czasie zrealizowanych we wskazanym projekcie debat, obejmujących 10 kategorii niepełnosprawności (1. z niepełnością ruchową, 2. wzrokową, 3. słuchową, 4. głuchoniewidomi, 5. z niepełnością intelektualną, 6. doświadczający problemów zdrowia psychicznego, 7. z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi, 8. z niepełnością spowodowaną zaburzeniami i urazami neurologicznymi, 9. niepełnością spowodowaną chorobami przewlekłymi, 10. z niepełnością sprzężoną i wymagającą wysokiego poziomu wsparcia) jasno wynika, że kwestie edukacji należą do priorytetowych. W czasie dyskusji i pracy grupowej uczestnicy debat (osoby niepełnosprawne, osoby z rodziny, działacze organizacji funkcjonujących na rzecz osób niepełnosprawnych, specjaliści) w obszarze edukacji wymieniają między innymi następujące bariery:

- brak szkół i klas integracyjnych w małych miejscowościach,
- brak wymaganych środków i pomocy dydaktycznych w szkołach, brak takich środków w stosunku do uczniów z niepełnosprawnością,
- brak niezbędnego sprzętu rehabilitacyjnego, ograniczona dostępność do środków technicznych, ograniczenia w dostępie do informacji.

Za źródła barier uznano:

- bariery ekonomiczne,
- bariery mentalne (brak zrozumienia problemów osób niepełnosprawnych w społeczeństwie,
- brak kompetencji osób odpowiedzialnych za organizację kształcenia uczniów z niepełnosprawnością oraz zaniedbania ze strony pracowników decydujących o zaopatrzeniu szkół w nowoczesne środki techniczne i pomoce naukowe,
- brak kadry specjalistów w instytucjach edukacyjnych,
- niechęć rodziców mających dzieci pełnosprawne do tworzenia klas i szkół integracyjnych,
- brak informacji na temat walorów edukacji integracyjnej w środowiskach lokalnych,
- długi czas i biurokratyzowanie rozpatrywania wniosków dotyczących edukacji dzieci niepełnosprawnych, długi czas oczekiwania na specjalistyczne badania psychopedagogiczne i wymagane opinie,

- brak tzw. „koszyka świadczeń edukacyjnych” dla uczniów z niepełnosprawnością, uwzględniającego większą ilość oraz różnorodność zajęć indywidualnych,
- brak uniwersalnego planowania wydatków na cele edukacyjne,
- brak dostosowania instytucji społecznych (w tym kultury, sportu, rekreacji) do potrzeb osób niepełnosprawnych,
- brak wizji rozwoju systemu edukacji, biorąc pod uwagę rozwój współczesnej cywilizacji,
- brak klarownego systemu asystentów/przewodników i tłumaczy osoby niepełnosprawnej,
- niedostateczna świadomość społeczna na temat roli wczesnego wspomaganie i profilaktyki w działaniach na rzecz osób niepełnosprawnych,
- system edukacji ograniczający nauczycielom możliwości pracy bardziej zindywidualizowanej i twórczej, krępujący innowację,
- brak systemu monitorowania sposobu przekazywania i wydatkowania subwencji edukacyjnej.

Propozycje: spójność działań Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz organizacji funkcjonujących na rzecz osób z niepełnosprawnością, tworzenie przy placówkach specjalistycznych i specjalnych centrów szkoleniowych dla rodziców i nauczycieli, szersze otwarcie na osoby niepełnosprawne systemu szkolnictwa średniego, policealnego, wyższego, dla dorosłych.

Zbliżone dylematy w obszarze edukacji artykułowali młodzi uczestnicy (20 osób z niepełnosprawnością wzrokową, posiadających co najmniej orzeczony umiarkowany lub znaczny stopień niepełnosprawności, w wieku od 16 do 28 lat) projektu „Zobaczyć więcej”, realizowanego przez Polski Związek Niewidomych, Okręg Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Zwracali uwagę na następujące bariery: stygmatyzacja społeczna i indywidualna (społeczne odrzucenie niektórych kategorii niepełnosprawności), ograniczone oraz nietrafione wsparcie ze strony społeczeństwa i rodziny, nadopiekuńcze postawy członków rodziny (szczególnie rodziców, generalnie matek), niska świadomość społeczna uczniów pełnosprawnych i nauczycieli na temat niepełnosprawności, potrzeb oraz możliwości osób niepełnosprawnych, brak tolerancji i dyskryminacja, ograniczenia w dostępie do informacji, trudności w pozyskiwaniu środków na rehabilitację i pomoce wspomagające edukację. Natomiast wśród możliwości naprawczych wskazali: wprowadzenie działań związanych z edukacją społeczeństwa na temat niepełnosprawności (także z bardziej aktywnym i celowym wykorzystaniem środków masowego przekazu), podwyższenie świadomości społeczeństwa o potencjale osób niepełnosprawnych poprzez między innymi „spotkania edukacyjne”, szersze wdrożenie idei wolontariatu w działania na rzecz osób z niepełnosprawnością (w tym wolontariatu angażującego tak osoby pełno- jak i niepełnosprawne).

Podsumowanie

Konkludując, z całą stanowczością, powagą i odpowiedzialnością za wypowiedane poglądy należy podkreślić, że rzeczywistość, co oznacza dostosowana do potrzeb, uwzględniająca specyfikę, zarówno uczniów pełno-, jak i niepełnosprawnych, pozbawiona deklaracyjności i fałszywego zakłamania w głoszonych tezach oraz podejmowanych działaniach realizacja idei edukacji (inkluzyjnej, integracyjnej, specjalnej) korespondują-

cej z możliwościami i dokonanymi wyborami nie tylko stanowi egzemplifikację praw osób niepełnosprawnych zawartych w *Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, ale przede wszystkim pomost i drogę przygotowania do życia godnego i wartościowego w dorosłości. Władysław Dykcik pisze:

Każdy *homo viator*, stając na początku lub skraju osobistej drogi kształtowania się własnej filozofii życiowej, doświadcza wiele dylematów dotyczących trafności jego wyborów i decyzji. W pogoni za czasem, osiągnięciami i sukcesami na kolejnych etapach samorealizacyjnych dążeń do potencjalnego człowieczeństwa każdy człowiek pragnie odkrywać potrzebę afirmacji swojego bytu na ścieżce zmierzającej do prawdy, dobra i piękna, poszukując ich w edukacji, w kulturze, moralności, cywilizacji lub wierze i religii. Wciąż powracają więc pytania o współczesne „*ecce homo*”, jego sens życia i oryginalność realizowanych wartości. Powszechność, dostępność oraz alternatywność edukacji społecznej potwierdzają, że człowiek, jeśli chodzi o zasadnicze cele, cechy i potrzeby, jest wszędzie taki sam, choć ich zrozumienie może się odbywać za sprawą różnego doświadczenia wolności, mądrości, łaski, losu i wiary (2005, s. 256-257).

I dalej dodaje:

Pytania o sens i jakość życia człowieka, poszanowania świata, jego wychowania, rozwoju duchowego ujęte są w idei transcendencji, tajemnicy nadziei i możliwości połączenia racji odkrywanych metod naukowych z prawami wiary. 'Edukacja jutra ma więc do spełnienia trzy obowiązki: rozumu, serca i uwolnienia się od rozumu i serca?' (2005, s. 257).

W „Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka” napisano:

„Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa. Najwyższy cel wszystkich ludów i wszystkich narodów, aby wszyscy ludzie i wszystkie organy dążyły w drodze nauczania i wychowywania do rozwijania poszanowania praw i wolności ludzi.” (ONZ, 1948, s. 1).

Bibliografia

- Dykcik W. (2005). *Pedagogika specjalna wobec aktualnych sytuacji i problemów osób niepełnosprawnych*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Firkowska-Mankiewicz A. (2006). Zmiany paradygmatu w postrzeganiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną — z podopiecznego na pełnosprawnego i niezależnego uczestnika życia społecznego. W: B.E. Abramowska (red.), *Z Warsztatów Terapii Zajęciowej do pracy — rozwiązania systemowe*. Warszawa: PSOUU.
- Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych (2006). Nowy Jork: ONZ.
- Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych, Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169.

- Okoń W. (1981). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Powszechna Deklaracja Praw człowieka, Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja 217/III, Paryż, 10 grudnia 1948.
- Raport metodologiczny przygotowania Raportu syntetycznego w ramach projektu „Wdrażanie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – wspólna sprawa”. (2016). Warszawa: Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 czerwca 1993 r. w sprawie organizacji i zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz innych publicznych poradni specjalistycznych, Dz. U. Nr 67, poz. 322.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. 2013, poz. 532.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. 2010 Nr 228, poz. 148.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 października 2013 r. w sprawie organizowania wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci, Dz. U. 2013, poz. 1257.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 lutego 2009 r. w sprawie organizowania wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci, Dz. U. 2009, Nr 23, poz. 133.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, Dz. U. 2015, poz. 1113.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych i integracyjnych, Dz. U. 2010, Nr 228, poz. 1490.
- Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych, Rezolucja 48/96, ONZ, Nowy Jork 1993.
- Szymczak M. (red.), (1978). *Słownik języka polskiego*, t. I. Warszawa: PWN.
- Szymczak M. (red.), (1981). *Słownik języka polskiego*, t. III. Warszawa: PWN.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz. U. 1991 nr 95, poz. 425.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz. U. 1997 nr 123, poz. 776.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2004 nr 64, poz. 593.

Summary

The demands of the UN Convention on the Rights of persons with disabilities in the dimension of education as a determinant of preparing children and young people with disabilities to live independent, dignified and valuable lives in adulthood

The current social reality confronts the education system with new tasks and challenges. The solution of these tasks and challenges should not only correspond to the expected level of civilization, but most of all to humanistic aspects of the existence of every human being, regardless of their social and psychophysical situation. This statement means that the disabled people have the inalienable right to development and education in the mainstream system of education, inclusion and integration with other members of society. Many opportunities for equality and access to education on the basis of respect for the identity of the rights result from the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006), set out in Article 24 "Education". Hence, the modern education system taking into account the civilization novelty is faced with challenges and tasks to prepare students with disabilities to live independent, dignified and valuable lives without the stigma of psychophysical or social disability.

Keywords: disability, disabled person, the rights of people with disabilities, education, dignity, value, respect, the Convention on the Rights of persons with disabilities.